КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОГО НАРКОСЕРЕДОВИЩА

ГЛАДКОВА Євгенія Олексіївна - кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.976

В статье рассмотрена наркосреда как объект криминологического анализа. Определено, что наркосреда состоит из наркоманов и лиц, допускающих немедицинское употребление наркотических средств, отличия между которыми приводят к необходимости дифференциации способов влияния, которые к ним применяются. Отмечен молодой средний возраст наркосреды в Украине. Указаны особенности наркосреды: его высокая сплоченность и склонность к расширению за счет привлечения новых участников его активными членами.

Ключевые слова: наркотики, противодействие наркопреступности, наркомания, наркосреда.

Ефективна протидія наркотизації суспільства неможлива без розуміння природи наркосередовища. Особи, що допускають немедичне споживання наркотиків, та наркомани утворюють специфічну спільноту, об'єднану спільними інтересами та цілями. Лише розуміння наркосередовища як окремої соціальної групи, якій притаманні специфічні закономірності, та врахування цих закономірностей дозволить виробити ефективну систему заходів, направлених на протидію його розростанню. У зв'язку із цим, наркосередовище є надзвичайно важливим об'єктом аналізу з точки зору кримінології.

Стан дослідження

Аналізу девіантних соціальних груп, у тому числі ролі молодіжних субкультур у їх функціонуванні, присвячені праці І. Міщишин [1], В.Р. Павелківа [2], Л.І. Іванченко[3], В.Ю. Шкурко [4]. Водночас, зазначені дослідження стосувалися девіантних соціальних груп в цілому, наркосередовищу ж як специфічному суспільному середовищу не було приділено належної уваги, що обумовлює актуальність даної теми.

Метою дослідження є визначення особливостей наркосередовища як об'єкта кримінологічного аналізу.

Виклад основного матеріалу

Суб'єкти протидії наркозлочинності функціонують в умовах повсякденного зіткнення із зовнішнім середовищем у багатоманітній, складній і насиченій сфері, компоненти якої знаходяться у різному співвідношенні з їх основною і додатковими видами діяльності [5, с. 30]. Практичне значення для структуризації суб'єктів та інституалізації їх діяльності в рамках протидії наркозлочинності мають тільки ті явища і процеси зовнішнього середовища, які впливають на стан безпеки і її забезпечення більш-менш реально, відчутно, безпосередньо, істотно. Саме ця обставина і є критерієм віднесення тих або інших факторів до числа компонентів наркосередовища, що впливає на визначення параметрів здійснюваних заходів стратегії і тактики протидії наркозлочинності.

Вказане середовище, в якому функціонують вищеназвані системи, є суперечливим і подвійним. З одного боку, в ній є елемен-

ти зовнішні –стабільні, стійкі (наприклад, географічне положення, кліматичні умови, уклад економіки), а з іншого – внутрішні – ситуативні і мінливі, коли набір компонентів, характер зв'язків між ними, а також між ними і досліджуваною системою змінюються (деякі ідеологічні, демографічні, кримінологічні явища). Саме на останніх варто загострити нам свою увагу.

Середовище наркоманів і осіб, які допускають немедичне вживання наркотичних засобів і психотропних речовин, є різновидом соціального середовища з усіма притаманними їм рисами та проявами, а також особливостями, зумовленими специфікою інтересів і того виду діяльності, які, власне, і лежать в основі її формування.

Організуючим елементом об'єднання наркоманів і споживачів виступає прагнення до впадання в стан ейфорії і пошук шляхів отримання наркотику або психотропної речовини або коштів на їх придбання. Для наркомана все коло його інтересів зводиться тільки до вживання наркотику, всі його емоції варіюються лише в межах ейфорія – абстиненція – ейфорія [6, с. 4]. Споживачі відрізняються від наркоманів тим, що вони ще не потрапили в «прокрустове ложе» згубної пристрасті, у них поки що зберігається інтерес до нормального життя, не обтяженого небезпечною і підступною залежністю. Цих осіб ще можна повернути до існування без наркотиків, але ящик Пандори вже розкритий, і запобігти нещастю дуже складно і проблематично. При цьому необхідно враховувати, що часовий проміжок переходу від епізодичного вживання до формування наркозалежності занадто короткий [7, с. 13].

Фахівці виділяють у процесі формування наркозалежності (фізичної і психічної) чотири етапи [8, с. 54-56].

Перший етап характеризується першими пробами і найвищим піком ейфорійних відчуттів. У цей період споживач ще не втратив критику і вольовий контроль над своїми емоціями і прагненнями і помилково вважає, що в змозі впоратися з пристрастю, як тільки відчує появу симптомів залежності.

На другому етапі відбувається звикання організму до певної дози, тобто споживач стає вже наркоманом, і для набуття стану ейфорії потрібна більша кількість препарату або ж перехід до більш «важкого» наркотику. Контроль і критика значно слабшають, хоча хворий ще намагається знайти собі, своїй слабкості будь-які розумні виправдання. Але секс, відпочинок, веселощі і розслаблення можливі для нього тепер уже тільки з наркотиком. На цьому етапі зміцнюються контакти наркомана із середовищем собі подібних, які його розуміють і поділяють ту ж прихильність.

Третій етап, насичений болісними «ломками», різними інфекціями, що передаються через брудні шприци, безпорадними статевими контактами, насильством, ускладненням відносин у сім'ї; вчиненням злочинів, фінансовими труднощами, пошуком джерел коштів для придбання наркотиків і т. д. Рівень фізичної і психічної залежності такий, що потрібна негайна допомога фахівців.

Четвертий етап, по суті, вже переддень загибелі. Виникають серйозні проблеми зі здоров'ям у силу різних розладів функцій організму; вимотує постійна потреба в наркотичних або психотропних препаратах, які необхідні вже не стільки для того, щоб випробувати ейфорію, скільки для того, щоб віднайти більш-менш нормальний стан, позбувшись від абстинентного синдрому хоч на якийсь час. Наркоман готовий використовувати будь-які, навіть найбільш брутальні засоби для отримання дози жаданого препарату. Цей період характеризується повною і всебічною деградацією особистості, апатією, небажанням жити. Дози вживаного наркотичного засобу або психотропної речовини, необхідні для організму, стають для нього критичними.

Цю диференціацію агентів наркосередовища необхідно враховувати при плануванні і здійсненні профілактичного на них впливу. Оскільки у споживачів ціннісні орієнтації деформовані ще не в повній мірі, у діяльності щодо повернення цих людей до життя без наркотиків можна апелювати до тих чи інших їх позитивних інтересів (творчість, спорт, навчання і т. д.), уподобань (сім'ї, батьків, дітей, друзів, коханих тощо), прагнень та ін. У роботі ж з наркоманами на перших її етапах це абсолютно безрезультатно [9, с. 12].

Однак розвиток окремих видів наркоманії, найбільш важких, небезпечних, відбувається набагато динамічніше, ніж у запропонованій вище схемі. Так, за даними фахівців-наркологів, наркотична залежність у підлітків (як фізична, так і психічна) формується після першого уколу героїну у 55% у юнаків і в 82% – у дівчат [10, с. 28].

Наркосередовище відноситься до категорії девіантних [11, 12]. Дійсно, інтереси, прагнення, дії і уклад цього соціального явища відхиляється від загальноприйнятих, позитивно забарвлених, визнаних і схвалюваних соціумом і державою нормативів. Це середовище, яке вступає у конфліктні відносини з суспільством, законом, встановленим правопорядком, представляє для них серйозну загрозу. Її розростання створює реальну небезпеку для нормальної еволюції світової цивілізації.

Девіація серед наркоманів у більшій своїй частині є криміногенним середовищем, але досить відособленим, ізольованим від інших підструктур кримінального світу і досить специфічним. Однак, як правило, представники цього «маленького світу» мають потенціал, хоча і дуже глибоко прихований у результаті залучення до наркотиків і відповідного середовища, для повернення до нормального життя. У першу чергу, це відноситься до категорії споживачів, оскільки виявити необхідні ресурси у наркомана можна, лише звільнивши його від обох видів залежності, що в даний час дуже проблематично, особливо якщо мова йде про зняття психічної підпорядкованості наркотику [13].

Характеризуючи девіантне середовище наркоманів, необхідно, перш за все, відзначити її широту, тобто численний склад її представників.

Згідно з нормативами ВООЗ ООН, якщо частка наркоманів у структурі населення країни становить сім і більше відсотків, це є свідченням розвитку в суспільстві незворотних процесів дегенерації населення і розкладання соціуму [14, с. 3]. Загальна чисельність населення України сьогодні десь 45 мільйонів, отже, сім відсотків – це трохи більше 3 млн осіб. Отже, до фатальної межі нам ще далеко. Як-то кажуть, Рубікон не перейдено. Якщо виходити з наведених вище розрахунків ВООЗ ООН, офіційних прогнозів і їх співвідношення, то при збереженні темпів зростання кількості наркоманів їх кількість у середньостроковій і далекій перспективі аж ніяк не наблизиться до цих страшних цифр. Але з урахуванням негативного приросту населення та міграції (-600 тис. на рік) картина вимальовується досить сумна, оскільки наркомани в такому випадку складуть 2,5-3 відсотки населення країни. Врахуйте, що це тільки хворі на наркоманію, але й чимала кількість споживачів, які поки не страждають наркозалежністю і представляють собою армію рекрутів у наркомани.

Таким чином, нам вже добре майорить перейти ту межу, за якою відомий вислів О. Бендера «Почому опіум для народу?» слід перефразувати в інше – «Почому народ для опіуму?».

Якщо проаналізувати віковий «ценз» сучасних представників наркосередовища, то стає очевидним, що, в основному, його складають неповнолітні і молодь у віці до 25 років. До тридцяти наркомани, як правило, не доживають. Серед них дуже рідкісні «довгожителі», до яких фахівці відносять тридцяти-сорокарічних; якщо людина почала вживати наркотики у 20 років, то, на думку лікарів, це феномен, якщо він дотягне до сорока [15, с. 15-17]. Розглядаючи сучасні тенденції наркозлочинності, ми наводили деякі дані, що підтверджують омолодження наркосередовища. Додамо лише, що, за оцінками експертів, у даний час 35% українців у віці від 15 до 25 років хоча б раз спробували наркотичні засоби і психотропні речовини [16]. Щорічно в країні вмирає близько 20 тисяч осіб, які не дожили до тридцятирічного віку, з причин, так чи інакше пов'язаних зі зловживанням наркотиками (передозування, соматичні або психічні розлади, викликані вживанням зазначених препаратів, сепсис, гепатити в результаті використання нестерильного інструментарію і т. д.).

За даними власних спостережень, найбільша кількість споживачів наркотиків припадає на середньо-спеціальні навчальні заклади. Особливу тривогу викликає та обставина, що лави наркоманів постійно

поповнюється за рахунок громадян з досить високим освітнім рівнем, зокрема, за рахунок студентської молоді та інтелігенції, а також представників благополучних верств суспільства. Так, у пресі неодноразово з'являлись повідомлення про вживанням наркотиків у елітних вузах країни, зокрема і Харкова. Тож, здійснені нами дослідження і аналіз спостережень соціологів, лікарів-наркологів приводять нас до висновку про те, що у загальній кількості наркозалежних більше третини складають громадяни з високим достатком, на частку незаможних припадає менше 20%.

Охарактеризувавши стисло склад наркосередовища, далі розглянемо її специфічні риси і прояви.

У першу чергу, слід зазначити, що це середовище відрізняється яскраво вираженим колективізмом і складається з груп наркозалежних та інших осіб, які об'єднуються на основі вікових ознак, прихильності до того чи іншого наркотичного або психотропного препарату, територіальності (наприклад, проживання в одному районі, населеному пункті, навчання в одному навчальному закладі) та деяких інших обставин. Це прагнення до консолідації пояснюється тим, що наркоман відчуває себе не в силах протистояти своїй непоборній пристрасті. По суті, в цій біді людина самотня (як і завжди у недузі, навіть якщо при цьому хворий оточений увагою і турботою своїх близьких). І адже вона абсолютно безпорадна один на один зі своєю потребою нових порцій наркотичної речовини, тож наркомани активно шукають однодумців, об'єднуються в групи, спокушають нестійких, утворюючи цілу наркотичну мережу, цілу систему осіб, взаємовідносин, зв'язків, контактів, у якій заплутуються все нові і нові жертви [17, с. 80].

Внутрігрупові відносини, що складаються у наркосередовищі, мають свою специфіку у порівнянні з системами взаємозв'язків, характерних для інших девіантних формувань [18, с. 92]. Їх відрізняє яскраво виражена наркоманійна допомога, яка проявляється, зокрема, в обміні інформацією про джерела придбання наркотиків або психотропних речовин, спільній діяльності, пов'язаній з їх придбанням, виготовленням, а також відшукання коштів для покупки препаратів і т. д.

Психологи відзначають, що характерною рисою міжособистісних відносин наркозалежних, є емпатія, тобто переживання суб'єктом тих самих емоційних станів, які відчуває інша людина, на основі ототожнення з нею [19]. Джерелом подібного співпереживання виступає схожість почуттів і емоцій, які в тій чи іншій мірі відчувають усі наркомани і які виникають у стані ейфорії, абстинентного синдрому, під час зламу міжособистісних відносин (у родині, колективі, з друзями, коханими і т. д.) і порушення звичного укладу життя у зв'язку з долученням до наркотичних і психотропних препаратів. На цій же психологічній основі формується і таке явище, властиве даному середовищу, як кругова порука наркоманів, яка втім легко долається у період жорстокої абстиненції.

По-друге, для наркосередовища характерним є таке дуже небезпечне явище як прозелітизм наркоманів, що означає прагнення до розширення середовища собі подібних [20, с. 10]. На думку фахівців, один активний наркоман може долучити до наркотиків від трьох до двадцяти новачків. Наркотичну мережу можна порівняти з раковою пухлиною: розпадаючись зсередини (хтось із наркоманів помер від наркотиків, когось направили у місця позбавлення волі за скоєні правопорушення), ззовні вона проявляє виражену тенденцію до розширення, до відвоювання для себе у здорової тканини суспільства усе більшого простору.

Висновки

Наркосередовище має всі риси, притаманні соціальному середовищу, та включає наркоманів та осіб, які допускають немедичне вживання наркотиків. Особливістю останніх є їх знаходження на початковій стадії формування наркозалежності, що обумовлює збереження в них інтересу до нормального соціального життя, на відміну від наркоманів, для яких вживання наркотиків стало основою їх існування. В залежності від групи, до якої належить той чи інший член наркосередовища, відрізняються методи та способи впливу на нього, покликані відучи-

ти його від згубної звички. Водночас, слід звернути увагу, що для великої кількості наркотиків період формування психологічної та фізичної залежності є надзвичайно коротким.

Наркосередовище в Україні відрізняється низьким середнім віком, його основу складають неповнолітні та молодь у віці до 25 років.

З точки зору протидії наркотизації суспільства та поширенню наркозлочинності, велике значення мають дві особливості наркосередовища.

Першою з них є високий рівень колективізму наркоманів, що проявляється у підвищеному прагненні до консолідації на підставі окремих ознак (вік, прихильність до певного наркотику, місце проживання тощо) та наданні взаємної допомоги у пошуку способів придбання наркотиків, ухилення від відповідальності.

Другою суттєвою наркосередовища є прозелітизм наркоманів, що сприяє його розширенню через дії його активних учасників та відтворенню, забезпечуючи «заміну» учасників, які померли, перестали вживати наркотики або були ув'язнені. Ці дві риси суттєво ускладнюють протидію функціонування наркосередовищу.

Література

1. Міщишин І. Субкультурні організації як середовище формування девіантної поведінки молоді. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. №. 29. С. 120-130.
2. Павелків В. Р. Вплив молодіжних субкультур на прояви рівня агресії у молодіжному середовищі. *Проблеми сучасної психології*. 2015. №. 27. С. 380-394.
3. Іванченко Л. І. Молодіжні субкультури в сучасному світі. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2016. №. 20 (1). С. 201-210.
4. Шкурко В. Ю. Динаміка трансформації модного образу в контексті молодіжних субкультур другої половини XX століття. *Вісник ХДАДМ*. 2017. – №. 5. С. 128-133.
5. Комплексное изучение системы воздействия на преступность (методологические и теоретические основы)/под ред. П.П. Осипова. Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1978. 150 с.
6. Бубеев Ю. А. Наркотические аддикции : профилактика и коррекция с помощью интегративных психотехнологий. Москва: Слово, 2009. 464 с.
7. Касимова Э. Жизненный опыт – путь к наркотикам? Путь к свободе от наркотиков! Казань: Медицина,1999. 28 с.
8. Турсунходжаев М.Х. Некоторые психофизиологические аспекты проблемы наркотической зависимости. *Лікар. справа*. 2002. № 5-6. С. 54-56.
9. Булкіна Н.Е. Виявлення кореляцій вегетативних і психофізіологічних характеристик з вираженістю патологічної тяги до наркотиків у опійних і полінаркозалежних осіб: автореф. дис. … канд. мед. наук: спец. 14.03.04 «Патологічна фізіологія». Луганськ, 2010. 20 с.
10. Фридман Л. С., Флеминг Н. Ф., Робертс Д. Г., Хайман С. Е. Наркология/пер. с англ. Москва: Бином; СПб: Невский диалект, 1998. 317 с.
11. Социальные отклонения/под ред. В. Н. Кудрявцева. М.: Юридическая литература, 1989. 328 с.
12. Назаренко Д. О. Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам : монографія. Харків : Золота Миля, 2013. 458 с.
13. Лисенко І.П. Динаміка і корекція патопсихологічних симптомокомплексів у осіб, залежних від алкоголю та наркотиків: автореф. дис. … доктора психол. наук: спец. 19.00.04 «Медична психологія». Київ, 2003. 45 с.
14. Аргунова Ю. Н., Габиани А. А. Правовые меры борьбы с наркотизмом. Москва: Юридическая литература, 1989. 63 с.
15. Наркомания у подростков/В. С. Битенский, Б. Г. Херсонский, С. В. Дворяк. Киев: Здоровье, 1989. 216 с.
16. Назаренко Д. О. Кримінологічний аналіз рівня, динаміки та структури наркотизації як фонового для злочинності явища. *Форум права*. 2013. № 4. С. 258-266.
17. Личко А. Е., Битенский В. С. Подростковая наркология: Руководство. Л.: Медицина, 1991. 304 с.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто наркосередовище як об'єкт кримінологічного аналізу. Визначено, що наркосередовище складається із наркоманів та осіб, які допускають немедичне вживання наркотичних засобів, відмінності між якими обумовлюють необхідність диференціації засобів впливу, що до них застосовуються. Відзначено молодий середній вік наркосередовища в Україні. Вказано на особливості наркосередовища: його високу згуртованість та схильність до розширення за рахунок залучення нових учасників активними його членами.

Ключові слова: наркотики, протидія наркозлочинності, наркоманія, наркосередовище.

18. Балцевич С. М., Бурова А. К., Воднеева В. А. и др. Семья и молодёжь: профилактика отклоняющегося поведения. Минск, 1989. 144 с.

19. Спирев М. В. Наркотизм в среде спортсменов. *Российский следователь.* 2007. № 8. С. 25-26.

20. Максимова Н.Ю. Психологічні фактори узалежнення неповнолітніх від алкоголю і наркотиків та засоби його попередження: автореф. дис. … доктора психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 1998. 34 с.

Summary. The article deals with the drug milieu as a subject of the criminological analysis. It postulates that the drug milieu consists of the drug addicts and drug users; difference between these two groups necessitates taking different approaches when dealing with each of them. We point out young average age of the drug milieu in Ukraine. The article examines two features of the drug milieu: its close-knit nature and tendency to expand through the conversion of new members by its active participants.

The narcotic environment has all the features inherent to the social environment, and includes drug addicts and persons who apply non-medical use of drugs. The characteristic of the latter is their location at the initial stage of drug addiction formation, which causes the interest in their normal social life, unlike drug addicts, for whom the use of drugs has

SUMMARY

The article deals with the drug milieu as a subject of the criminological analysis. It postulates that the drug milieu consists of the drug addicts and drug users; difference between these two groups necessitates taking different approaches when dealing with each of them. We point out young average age of the drug milieu in Ukraine. The article examines two features of the drug milieu: its close-knit nature and tendency to expand through the conversion of new members by its active participants.

Keywords: drugs, drug crime counteraction, drug addiction, drug milieu.

become the basis of their being. Depending on the group to which any member of the narcotic environment belongs, there are different methods and ways of influencing him, designed to eliminate him from a disastrous habit. At the same time, it should be noted that the period of the formation of psychological and physical dependence is extremely short for a large number of drugs.

The narcotic environment in Ukraine is characterized by a low average age, minors and young people under the age of 25 years are its basis.

Two features of the narcotic environment are of great importance from the point of view of counteracting increase in drug use in the society and the spread of drug crimes.

The first of them is the high level of collectivism of drug addicts, which is manifested in an increased desire for consolidation on the basis of certain attributes (age, adherence to a particular drug, place of residence, etc.) and the provision of mutual assistance in seeking the ways to purchase drugs, to evade liability.

The second essential feature of the narcotic environment is the propagandism of drug addicts that promotes its expansion through the actions of its active participants and the restoration, providing "replacement" of participants who died, stopped using drugs or were imprisoned. These two features greatly complicate the counteraction of the narcotic environment functioning.

Keywords: drugs, drug crime counteraction, drug addiction, drug milieu.